

Т. Атемова^{1}, А. А. Садыкова^{2*}, К. О. Джексенбаева^{2*}*

¹ *М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті, (Шымкент)*

² *Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті., (Астана)*

³ *М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті (Шымкент)*

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІП ТАҢДАУЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Бүгінгі бәсекелестік өршіп тұрған заманда табысты еңбек етудің бірен бір шарты кәсіпті дұрыс таңдау екені рас. Осы тұста мектеп оқушыларының жоғары сыныпқа келген уақытынан бастап кәсіби бағдар жұмыстарын жүргізу – олардың болашақтарына бағдар берумен байланысты шара болмақ. Мақала орта мектеп оқушыларының мамандық таңдауына арналады. Мақаланың негізгі мақсаты-жоғары сынып оқушыларын дұрыс бағдарлаудың ең жақсы тәжірибелері туралы хабардар ету және олардың мамандық таңдауына әсер ететін факторларды анықтау. Орта білім беру жүйесінде кәсіптік бағдар мектепті бітірер алдында іс-шаралар ретінде ғана емес, сондай-ақ бірге жалпы білім беру үрдісінің айырылмас бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл қазіргі заман талабына сай дамыған тұлғаны қалыптастырумен қатар оқушылардың болашақ өмір мен жұмысқа дайындаумен тығыз байланысты болып келеді. Мақалада тұлғаның заманауи талартарға сай кәсіби бағыты мен жалпы дамуына әсер ететін негізгі психологиялық факторларды қарастардық.

Мақалада қазақ зиялыларының кәсіп таңдауда берген ұсыныстары педагогикалық және психологиялық, қоғамдық маңызлығымен сипатталып түсіндіріледі. Сондай-ақ, бүгінгі ғалымдар тұжырымдары да талданады. Олар көзқарастары мен ұсыныстарының өміршеңдігі мен қолданысын байқау мақсатында диагностикалық жұмыстар сауалнамалар алу мен сұрақ-жауаптар арқылы анықталады. Нәтижелері арнайы диаграмма арқылы көрсетіліп, қорытынды жұжырым жасалады. Мақала соңында нақтылы ұсыныстар беру арқылы жоғары сынып оқушыларының кәсіп таңдауына бағдар жасалады.

Кілт сөздер: *Жоғары сынып оқушылары, кәсіп, әсер етуші психологиялық факторлар, мамандық, өзін-өзі анықтау.*

Т. Атемова^{1}, А. А. Садыкова^{2*}, К. О. Джексенбаева^{2*}*

¹ *Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, (г. Астана, Казахстан)*

² *Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова, (г. Шымкент, Казахстан)*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫБОР ПРОФЕССИИ СТАРШЕКЛАССНИКАМИ

Аннотация

Действительно, одним из условий успешной работы в современном конкурентном мире является правильный выбор профессии. На этом этапе проведение профориентационной работы школьников с момента их поступления в старший класс

является мерой, связанной с ориентацией на их будущее. Поэтому предлагаемая статья посвящена выбору профессии старшеклассниками. Цель статьи заключается в обмене передовым опытом обеспечения правильной ориентации старшеклассников и выявлении факторов, влияющих на их выбор профессии. Профессиональная ориентация в школе рассматривается не только как этап перед выпуском учащихся, но и как неотъемлемая часть общей системы воспитательной работы. Это важное звено в формировании всесторонне развитой личности, подготовке к будущему труду и жизни и осуществляется в период обучения в школе. Статья анализирует профессиональную направленность как ключевой аспект и воздействующие психологические факторы на общее развитие человека.

В статье описываются и объясняются предложения казахской интеллигенции по выбору профессии с точки зрения их педагогической, психологической и социальной значимости. Также анализируются выводы сегодняшних учёных. Чтобы убедиться в жизнеспособности и применении их взглядов и предложений, диагностическая работа определяется путем проведения опросов и ответов на вопросы. Результаты отображаются с помощью специальной диаграммы и делается вывод. В конце статьи составлено руководство по выбору профессии старшеклассников с указанием конкретных рекомендаций.

Ключевые слова: старшеклассники, профессия, психологические факторы воздействия, профессия, самоопределение.

К.Т. Atemova^{1}, А.А. Sadykova^{2*}, К.О. Dzheksenbaeva^{2*}*

¹ *L. N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)*

² *M. Auezov South Kazakhstan University, (Shymkent, Kazakhstan)*

PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING THE CHOICE OF PROFESSION BY HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

Indeed, one of the conditions for successful work in the modern competitive world is the right choice of profession. At this stage, carrying out career guidance work for schoolchildren from the moment they enter the senior class is a measure related to orientation towards their future. Hence, this article focuses on high school students' career selection. The main purpose of the article is to report on best practices in ensuring the correct orientation of high school students, identifying factors influencing their choice of profession. Career counseling in schools is viewed not solely as a ceremony tied to students' graduation, but as an integral component of the comprehensive educational framework. Broadly, it intertwines with the process of nurturing well-rounded individuals, equipping students for both work and life, and unfolds throughout their school journey. The article delves into professional orientation, examining its core components and the psychological determinants shaping an individual's overall direction.

The article describes and explains the proposals of the Kazakh intelligentsia on choosing a profession from the point of view of their pedagogical, psychological and social significance. The conclusions of today's scientists are also analyzed. To ensure the viability and application of their views and suggestions, diagnostic work is determined by conducting surveys and answering questions. The results are displayed using a special chart and a conclusion is drawn. At the end of the article, a guide is compiled for choosing a profession for high school students, indicating specific recommendations.

Key words: *high school students, profession, psychological factors of influence, profession, self-determination.*

КІРІСПЕ.

Мемлекеттің қарқынды дамуы, және оның өркениетті ұлттар қатарына қосылуы көбінесе мамандардың кәсіби құзыреттілік деңгейіне байланысты екені белгілі. Қоғам дамыған сайын мамандарды кәсіби даярлауға қойылатын талаптар да өсуде. Қазіргі уақытта болашақ мамандарды қалыптастыру мәселесі мемлекеттік саясат деңгейінде назар аударылады, оның аясында нақты талаптар қойылады. "Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы" стратегиялық құжатында мамандықты таңдау және мамандарды даярлау жөніндегі шаралар нақты айқындалған. Құжат қазақстандық білім және ғылым жүйесінің жалпы бәсекеге қабілеттілігін жақсарту қажеттігін, сондай-ақ жалпыға ортақ адами құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу мен оқытудың маңыздылығын атап көрсетеді. Сонымен қатар, ғылымның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін арттыруға арналған оқушылармен кәсіби бағдарлау жұмысының бірегей жүйесінің маңыздылығы баса айтылған[1].

Қазіргі мектептердегі білім беріп қана қоймай, оқушылардың өзіндік және сыни ойлау дағдыларын дамытып, оларды кәсіби өзін-өзі анықтауға бағыттауы керек. Жасөспірімдерге кәсіби бағдар жасаудағы сәттілікке жету жолындағы негізгі міндеттердің бірі мамандықты сәтті таңдау болып табылады. Көптеген жасөспірімдер объективті ақпараттың жоқтығынан өз мүмкіндіктерін бағалай алмай, еңбек нарығының жағдайын және кадрларға деген экономикалық қажеттіліктерді болжай алмауынан бейсаналық түрде таңдау жасайды. Мамандықты ойдағыдай меңгеру үшін адамның жеке тұлғалық ерекшеліктері мамандыққа қойылатын талаптарға сай болуы қажет. Мамандық таңдауда бұл талаптар ескерілмесе, бұл өмір сүру сапасының төмендеуіне, жүйке кернеуіне, әртүрлі нейросоматикалық бұзылуларға әкелуі мүмкін. Мұның бәрі жасөспірімдік кезеңде адамның кәсіби қызметін саналы және ойластырылған таңдаудың маңыздылығын көрсетеді.

ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ. Авторларлар зерттеу тақырыбының негізінде оқушылардың кәсіби бағдарын қалыптастырудағы цифрлық технологиялардың рөліне арналған отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен зерттеулерінің әдіснамасын, тұжырымдарын басшылыққа ала отырып, тақырып аясындағы ғылыми әдебиеттерді зерделеу, салыстыру, бойынша жалпы ғылыми зерттеу әдістерін қолданды. Кәсіптік бағдар беруде қолданылатын әдістер мен іс-шаралар түрлері мен оқушыларға кәсіби бағдар беруде цифрлы және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар түрлері жүйеленді.

Кәсіптік бағдар-бұл талапкерлердің кәсіби жолын таңдауда жастарға көмек көрсетуге бағытталған іс-шаралар жиынтығы. Қазіргі уақытта белгілі бір қызмет саласына жеке қалау мен бейімділікті анықтау үшін орта мектептің жоғарғы сыныптарында да, жұмыспен қамту орталықтарында да өткізілетін мамандандырылған тестілер кеңінен қолданылады. Кәсіптік бағдар беру жұмысы балаларға өздерінің болашағы туралы саналы шешімдер қабылдауға көмектесуге, сондай-ақ белгілі бір мамандық туралы хабардар болуды ескере отырып, білім беру бағытын қалыптастыруға бағытталған түрлі іс-шараларды қамтиды. Алайда, мұндай зерттеулер көбінесе мамандық таңдаудың психологиялық аспектісі назардан тыс қалып жатады.

Қазақтың зиялы азаматтары өз заманында болашақ жастардың кәсіби қалыптасуына аса мән беріп, өз ұсыныстарын берген. Онда Ж.Аймауытов балалардың психологиялық ерекшеліктерін яғни оларға тән темпераменттерін мамандық таңдауында ескерудің маңыздылығын ерекше сипаттап айтқан болатын[2].

Біздің еліміздегі жастарды кәсіби бағдарлаудың рөлі ерекше өзекті және маңызды бола түсуде. Заман талабына сай кәсіптік бағдар беру қызметтеріне қызығушылық халық арасында артып келеді және бұл бірнеше факторларға байланысты. Қазіргі қоғамда мамандықтар мен білім беру мүмкіндіктерінің саны едәуір өсті, бұл жастар үшін мамандық таңдауды қиындатады. Кәсіби бағдар мен психологиялық көмекке деген сенімнің маңыздылығын түсіну халық арасында біртіндеп нығайып келеді. Сондай-ақ, ата-аналар

балаларының кәсіптік бағдарына қатысты саналы бола бастайды, көбінесе жоғары білімді таңдаған кезде ғана назар аудара бастайды. Алайда, барлық ересектерде мамандық таңдауға, оқуға және мансаптық өсуге байланысты мәселелерді шешу дағдылары бірдей дамымаған. Сондықтан жоғары сынып оқушыларына кәсіби өзін-өзі анықтау және олардың жеке дамуына ықпал ететін жағдайлар жасау үшін белсенді психологиялық қолдау қажет. Бұл процесте мектеп психологының тиімді жұмысы сөзсіз маңызды, бірақ жоғары сынып оқушылары өздерінің кәсіби таңдауына өз бетінше келуі керек. Ол үшін кәсіби өзін-өзі анықтауға диагностикалық зерттеулер жүргізу, сондай-ақ оқушыларды психологиялық қолдау бойынша тиісті ұсыныстар әзірлеу қажет. Кәсіби өзін-өзі анықтау тұжырымдамасы, М.Г. Магомедова сипаттағандай, кәсіптердің әртүрлілігіне және белгілі бір таңдалған қызмет саласына жеке қатынасты қамтиды Э. ф. Зеер кәсіби өзін-өзі анықтау процесі балалық шақтан басталып, әртүрлі кәсіби рөлдерді ойнау және белгілі бір қызмет саласына тән мінез-құлыққа еліктеу арқылы жүретінін атап өтеді[4].

Жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағдарын қалыптастыру көптеген факторларға, соның ішінде әр адамның жеке ерекшеліктеріне және сыртқы әсерлерге байланысты. Жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдау туралы түпкілікті шешім қабылдау процесі кәсіптік оқу орындарында немесе жалпы білім беретін мектептің бітіруші сыныптарында жүзеге асырылады. Зерттеушілер көпшілігі жоғары сынып оқушыларының бұл таңдауға әсер етуі мүмкін негізгі факторларды былай деп қарастырады соның ішінде П.В. Степаненков еңбегінде [14].

Отбасы мүшелерінің ұстанымы. Отбасы мүшелерінің позициясы көбінесе мамандық пен оқу орнын таңдау процесінде шешуші рөл атқарады. Көбінесе отбасы анықтаушы факторға айналады және оның мүшелерінің мамандық пен оқу орнын таңдауға деген көзқарасы әртүрлі болуы мүмкін. Сонымен бірге таңдауына әсер ету әдістері әр түрлі болуы мүмкін: кеңес беруден (жұмсақ әсер ету), қатаң нұсқау (қысым) жасауға дейін;

Тұрғылықты жерінде ұсынылған оқу орындарын таңдау. Көптеген қалалар мен аймақтық жерлерде жоқ оқу орындарында таңдау мамандықтарының жеткілікті спектрі болмауында. Бұл ретте ата-аналар таңдауы қай жерде болса, сонда білім алуы;

Достардың ықпалы. Кейде оқу орнын таңдау немесе мамандықтар достарымен немесе достарымен қарым-қатынас әсерінен жүзеге асырылады тіпті "компания үшін";

Бедел. Көбінесе оқушылар қоғамда тартымды сәнді мамандықтарды таңдауға тырысады, бірақ сонымен бірге бұл мамандыққа деген сұраныс олардың тұратын аймағында немесе белгілі бір уақыт аралығында төмен болуы мүмкін.

Қазіргі әлеуметтік орта мен цифрлық қоғам оқушылар мен жастарға болашақ кәсіп туралы ақпараттарды алуда кеңінен мүмкіндіктер ашады. Соған сай бүгінгі жастар да цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін еркін пайдалана алатын қабілетке ие. Соған қарамастан, кәсіп таңдауда кеңес беру мен бағдарлау жұмыстарын жүргізу қажеттілік туғызады.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ. Жоғары сынып оқушыларынан «Мамандық таңдауда ең маңызды фактор не деп ойлайсыз?» деген сұраққа әртүрлі факторлардың әсер еткендігін байқауға болады. Солардың қатарында ата-аналарының және туыстарының кеңесін тыңдағандығын, бала кезінен армандаған кәсіби болғандығын, мәртебесі жоғары мамандық болғандығы үшін таңдағандығын, мектептің кәсіби бағдар беру жұмысының ықпалының болғанын, бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалы болғанын, таңдаған мамандыққа деген қоғамдық сұраныстың жоғары болғанын атап өтуге болады. Төменде сол сауалнаманың салыстырмалы көрінісін береміз.

Диаграмма-1

Жоғарыдағы диаграммадан көріп тұрғанымыздай, балалардың дені өз қабілеттері мен өз шешімдеріне жүгінгендігін айтқан. Екінші орында ата-аналардың кеңесі маңызды болған. Үшінші орында жүрек қалаулары мен қызыққан кәсіптерін таңдағандығын көрсеткен. Өкініштісі, мектеп психологының кәсіптік бағдар беру жұмысы негізінде болашақ мамандығын таңдағандар саны ең төменгі көрсеткішті беріп отыр. Олай болса, мектептің психологтары мен сынып жетекшілері, тәрбиешілері тарапынан кәсіптік бағдар жұмысын жүйелі және мақсатты жүргізу қажеттілік туғызады.

Қазіргі уақытта жоғары сынып оқушылары бір-бірінен тек темперамент пен жеке қасиеттерінде ғана емес, сонымен қатар қабілеттерінде, қажеттіліктерінде, мақсаттары мен мүдделерінде, сондай-ақ өзін-өзі түсіну деңгейімен ерекшеленеді [5].

Сонымен қатар, 8-9 сынып оқушылары өздерінің психологиялық ерекшеліктеріне әсер ететін қарқынды әлеуметтену процесінен өтеді. Бұл жаста орта мектеп оқушылары үшін кәсіби тұрғыдан өзін-өзі анықтау негізгі аспектке айналады. Олар өздерінің болашақ кәсіби жолын дербес анықтауға тырыса отырып олардың жеке дамуына ықпал етеді. Жоғары сынып оқушылары өзін-өзі дамыту процесіне оңай енеді және өз құндылықтарына көп көңіл бөледі. Уақыт өте келе олар мамандық таңдауға қажетті негізгі дағдылар мен қабілеттерді қалыптастырады. Бұл олардың өзін-өзі анықтауына және болашақ кәсіби қызметке дайындалуына негіз бола алады.

8-9 сынып оқушыларының дәстүрлі мәселесі 9-сыныптан кейін немесе мектепті бітіргеннен кейін «Қайда оқуға бару керек» мәселесі. Сондықтан, осы кезде оқушылардың мамандықтарға деген қызығушылықтары мен кәсіптік оқу орындарына деген қызығушылықтары арта бастайды. Осы кезде жоғары сынып оқушылары факультативтік пәндерді таңдайды, олардың кәсіби жарамдылығына қызығушылық таныта бастайды. Осы тұста Рогов Е.И. «Выбор профессии: Становление профессионала» деген еңбегінде «Жалпы идеологиялық ізденіс өмірлік жоспарларға негізделіп, нақтыланады» деп тұжырым жасайды [6]. Өмірлік жоспар - бұл кең ұғым. Ол жеке өзін-өзі анықтаудың бүкіл саласын қамтиды, оны оқушының моральдық мінез-құлқы, өмір салты, талаптар деңгейін қарастыратын кешенді жоспары деуге де болады.

8-9 сынып оқушылары кездесетін дәстүрлі мәселелердің бірі - "Қайда оқуға бару керек?" 9-сыныпты немесе мектепті бітіргеннен кейін. Осыған байланысты жоғары сынып оқушыларының әртүрлі кәсіптер мен кәсіптік білім беру мекемелеріне деген қызығушылығы артады. Осы кезеңде олар элективті пәндерді таңдай бастайды және олардың кәсіби маңыздылығына қызығушылық танытады. Сонымен қатар, Е.и. Рогов өзінің "Мамандық таңдау: мамандықтың қалыптасуы" атты зерттеуінде идеологиялық ізденіске деген жалпы ұмтылыс өмірлік жоспарларда өз көрінісі мен нақтылануын табатындығын атап көрсетеді [6]. Өмірлік жоспар - бұл кең мағанадағы ұғым. Жеке өзін-өзі анықтаудың

барлық аспектілерін қамтиды және оны оқушының адамгершілік принциптерін, өмір салтын және жеке мақсаттарын қамтитын кешенді жоспар ретінде сипаттауға болады.

Бүгінгі орта мектеп оқушыларының темпераменті мен мінезінде ғана емес, қабілеттерінде, қажеттіліктерінде, ұмтылыстары мен қызығушылықтарында, сондай-ақ өзін-өзі тану деңгейінде де айырмашылықтары бар. Бұл әсіресе 8-9 сынып оқушыларында қарқынды әлеуметтену процесі болған кезде байқалады. Осы жастағы көптеген орта мектеп оқушылары үшін кәсіби салада өзін-өзі анықтау маңызды болады. Олар өздерінің дамуын ынталандыратын кәсіби қызмет саласында өз болашағын өз бетінше қарастырып, жобалай бастайды. Осы уақытта олар әртүрлі кәсіптер мен кәсіптік білім беру мекемелеріне қызығушылық таныта бастайды. Факультативті пәндерді таңдау және олардың кәсіби маңыздылығына қызығушылық өзекті болып отыр. Сонымен қатар, Рогов е.и. өз зерттеулерінде Мамандық таңдау процесі орта мектеп оқушыларының моральдық құндылықтары, өмір салты және жеке қажеттіліктері негізінде қалыптасатын жалпы өмірлік жоспарларымен тығыз байланысты екенін атап көрсетеді.

Жоғары сынып оқушыларының кәсіп таңдауы мен оған қол жеткізуіндегі кедергілерге төтеп беруде психологиялық қолдау көрсету маңызды. Өйткені, статистикаға жүгінсек, жоғары сынып оқушыларының кәсіп таңдаудағы сәтсіздіктерінің салдары әртүрлі қайғылы оқиғалармен ұласқан. Мысалы, 2021 жылдың қаңтары мен қыркүйегі аралығында елде 109 «Балалардың суициді» және 200-ге жуық суицид әрекеті тіркелген. Бұл жағдайлардың 60% - ы 15 пен 17 жас аралығындағы жасөспірімдерден келеді. Бұл жастағы суицидтің негізгі себептері олардың болашақ кәсібін анықтай алмау, ҰБТ-ге деген үрейі, болашақтан қорқу, мектептегі қорқыту проблемалары, оқу қиындықтары және ішкі келіспеушіліктері мектеп іші буллингi; оқудағы проблемалары; соңғы орында үй ішіндегі проблемалар болып табылған[7]. Сондықтан мамандық таңдау мәселесіне ерекше назар аударып, жоғары сынып оқушыларын психологиялық сүйемелдеу бойынша жұмыс жүргізу қажет.

Кәсіби өзін-өзі анықтау процесінде психологиялық «сүйемелдеу» -бұл адаммен бірлескен қозғалыс, оған ықтимал жолдарды уақтылы көрсету [8] Сондай-ақ қажет болған жағдайда көмек пен қолдауды қамтамасыз етеді. Адамдардың кең ауқымы мұндай қолдаудың негізгі көзі ретінде: ата-аналар, туыстар, мұғалімдер, достар және басқалар. Дегенмен, тек кәсіби кеңесші- психолог психологиялық көмек пен қолдау көрсете алады. Психолог адамға кәсіби даму жолын таңдауда өз көзқарастарын таңдамай, мақсаттар мен бағдарларды анықтауға көмектеседі.

Психологиялық қолдаудың мақсаты-адамның кәсіби және психологиялық әлеуетін толық іске асыру және оның қажеттіліктерін қанағаттандыру. Тұлғаның кәсіби дамуын осындай психологиялық қамтамасыз етудің негізгі міндеттерінің бірі-уақтылы көмек пен қолдау көрсету ғана емес, сонымен бірге оны осы үрдістердің қиындықтарды өз бетінше жеңуге және оның дамуына жауапкершілікпен қарауға үйрету. Бұл мәселені шешу қажеттілігі әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықпен, өмірдегі жиі өзгерістермен, жеке психологиялық ерекшеліктермен және кездейсоқ жағдайлармен байланысты.

Психологиялық қолдау жеке тұлғаның кәсіби дамуына бағытталған қолдау ортасын құруды, оның кәсіби салада өзін-өзі растауын, салауатты өзін-өзі бағалауды қолдауды, дағдарыс жағдайында шұғыл көмек пен қолдау көрсетуді және өмірді өзін-өзі реттеуге көмектесуді қамтиды.

Кәсіпті таңдау процесінде мектеп психологы жүргізетін кәсіби кеңес беру маңызды рөл атқарады. Бұл жұмыстың басты мақсаты-жасөспірімдердің өзіндік белсенділігін ынталандыру. Мамандық таңдағанда келесі аспектілерді ескеру маңызды:

- экономикалық аймақтың белгілі бір мамандарға қажеттіліктері және олардың біліктілігі;
- кәсіптің адамның денсаулығына, психофизиологиялық сипаттамаларына және психологиялық қасиеттеріне қойылатын талаптары;
- білім беру ортасы мен кәсіптік даярлықтың мүмкіндіктері;

- мансапты дамыту және біліктілікті арттыру перспективалары;
- жас пен жынысқа байланысты шектеулер мен қарсы көрсеткіштер;
- әр баланың жеке психологиялық ерекшеліктері;

Жоғарыда аталған аспектілерден басқа, психолог мамандықты дұрыс таңдамаудың негізгі себептерін ескеруі керек. Олардың ішінде:

- мамандық таңдауды өмір бойы таңдау ретінде қарастыру, бұл қоғам мен технологияның қарқынды дамуын ескере отырып, шындыққа сәйкес келмейді, бұл көбінесе кәсіби бағытты өзгерту қажеттілігіне әкеледі.
- беделді емес немесе «әдепсіз» деп саналатын кейбір маңызды мамандықтарды дұрыс қабылдамау; Бұл дұрыс таңдауға кедергі болуы мүмкін.
- достардан, туыстардан немесе таныстардан мамандық таңдауға әсері;
- жеке тұлғаны бағалаудан кәсіпті бағалауға көшу, бұл мамандық идеясы бұрмалауы мүмкін;
- мамандыққа сыртқы келбеті немесе мәртебесі немесе атақ-даңқы сияқты жеке аспектілері үшін тарту;
- оқу пәнін болашақ мамандықпен сәйкестендіру;
- физикалық мүмкіндіктері мен қабілеттерді бағаламау;
- таңдалған мамандықтағы жұмыстың мазмұны мен ерекшеліктерін жеткіліксіз білу [9]

Мамандық таңдаудағы психологиялық көмекті психолог негізінен екі жолмен ұсынады: жеке психологиялық кеңес беру және ұжымдық жұмыс арқылы. Жоғары сынып оқушылары үшін кәсіби өзін-өзі анықтауда нақты психологиялық қолдау және олардың кәсіби таңдауы үшін жауапкершілікті қабылдауға мүмкіндік беретін олардың жеке өсуіне ықпал ететін жағдайлар жасау өте маңызды. Жоғары сынып оқушылары да өзін-өзі тануға деген қызығушылықты арттырды. Белгілі бір мамандыққа деген қызығушылыққа негізделген кәсіптік бағдарлауды қалыптастыру процесі мектепте бұрынғыға қарағанда анағұрлым қарқынды деңгейде жүреді. Бұл орта мектеп оқушыларының әлеуметтік мәртебесіне және жақын арада мамандық таңдауға байланысты. Осы жаста кәсіби бағытты қалыптастырудың негізгі қозғаушы күші-бір жағынан жеке тұлғаның әртүрлі қажеттіліктері мен мүдделерін белсендіретін мамандықты таңдау қажеттілігі. Екінші жағынан, бұл нақты қабілеттердің, қажеттіліктер мен дағдылардың даму деңгейін көрсетеді, сонымен қатар жеке тұлғаның пәндік және практикалық тәжірибесін кеңейтеді.

ҚОРЫТЫНДЫ. Кәсіби өзін-өзі анықтаушы субъектілері қалыптасуы үш кезеңде жүреді. Жүйелі үш сатылы кәсіптік бағдар беру жұмысы жоғары сынып оқушыларына жай ғана әсер ету объектілері емес, біртіндеп өздерінің кәсіби өзін-өзі анықтау субъектілері болуға көмектеседі. Жұмыс жәрмеңкелері, кәсіптік бағдар беру апталары және іскерлік ойындар сияқты жалпы белсенді жұмыс түрлері бұл процеске ықпал етеді.

Жоғары сынып оқушыларына кәсіптік бағдар беру бағдарламасын ұсыну олардың қабілеттері мен қызығушылықтарын ескере отырып, мамандық таңдауға бағыттауға мүмкіндік береді.

Кәсіптік бағдар беру бағдарламасы келесі қадамдарды қамтиды:

1. Жоғары сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру жұмысы. Мақсаты – кәсіби өзін-өзі анықтауда көмекке мұқтаж оқушылар тобын анықтау.
2. Респонденттердің тілектерін, мамандықтар туралы білімдерін және болашаққа жоспарларын анықтау мақсатында оқушыларға сұрақ қою.
3. Интеллект деңгейін анықтауға арналған психологиялық зерттеу жүргізу (Amthauer intelligence structure test).
4. Қызығушылықты анықтауға арналған психологиялық зерттеу жүргізу (Резапкина өзгерткен Голомштоктың қызығушылық картасы).

Кәсіби бағдарлау бағдарламасы келесі кезеңдерден тұрады:

1. Кәсіби өзін-өзі анықтауға көмекке мұқтаж оқушылар тобын анықтау мақсатында жоғары сынып оқушылары арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру;

2. Жоғары сынып оқушыларына олардың тілектерін, мамандықтар туралы білімдерін және болашақ жоспарларын анықтау мақсатында сауалнама жүргізу;
3. Amthauer Intelligence Structure Test көмегімен интеллект деңгейін бағалау үшін психологиялық тестілеу жүргізу;
4. Голомштоқтың мүдделер картасы және Резапкинаның модификацияланған әдісі сияқты құралдарды қолдана отырып, орта мектеп оқушыларының мүдделерін анықтау үшін психологиялық зерттеуді ұйымдастыру;
5. Жалпыға бірдей бағалау өлшеу (ДДС) әдісін қолдана отырып, жоғары сынып оқушыларының қабілеттерін анықтау үшін психологиялық зерттеулер ұйымдастыру;
6. Кәсіптік бағдарлаудың теориялық аспектілерін қамтитын оқу сабақтарын өткізу, сондай-ақ компьютерлік тестілеу нәтижелерін талдау;
7. Кәсіптер, кәсіптік оқу орындары және еңбек нарығының жай-күйі туралы өзекті және шынайы ақпарат беруді қамтитын кәсіптік білім беру. Бұларға "21 ғасырдағы кәсіптер", "еңбек нарығындағы ең перспективалы және сұранысқа ие кәсіптермен танысу", "университеттер рейтингі" кіруі мүмкін;
8. "Балаға мамандық таңдауға қалай көмектесуге болады" тақырыбында ата-аналар жиналысын өткізу;
9. Жоғары оқу орындарында, жалпы білім беретін мектептерде, лицейлер мен колледждерде ұйымдастырылатын ашық есік күндері туралы хабардар ету;
10. "Барлық мамандықтар маңызды" атты шығармашылық жобалар конкурсын өткізу;
11. Жеке тұлғаның ішкі ресурстарын анықтау және кәсіби өзін-өзі анықтау процесінде Өзін-өзі тану жолдарын ашу мақсатында кәсіби кеңес беру (топтық та, жеке де);
12. Жеке тұлғаны дамытуға, өзіне деген сенімділікті арттыруға, коммуникативтік құзыреттілік пен шығармашылықты дамытуға бағытталған тренингтер өткізу;
13. Рөлдік, симуляциялық және кәсіптік бағдарлау ойындарын ұйымдастыру;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- [1] Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған бағдарламасы. – Нұр-Сұлтан. 2020. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
- [2] Атемова Қ.Т. Мамандық дұрыс таңдау – сапалы білім алудың кепілі. //Материалы Республиканской научно-практической конференции на тему «Раджабовские чтения» проведенной в сотрудничестве с международными участниками.-Ташкент, 2023. –Б.17-23.
- [3] Магомедова М. Г. Профессиональное самоопределение личности // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 26–30. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/86905.htm>.
- [4] Зеер Э.Ф. Психология профессионального самоопределения в ранней юности: Учеб. Пособие/Э.Ф. Зеер, О.А. Рудей.- М.:Издательство МПСИ;Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2008. -С.236 с.
- [5] Кулагина И.Ю. Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.- М.:ТЦ Сфера, 2006. –С. 154.
- [6] Рогов Е.И. Выбор профессии: Становление профессионала. / Е.И. Рогов - М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. –С. 68.
- [7] <https://ru.sputnik.kz/20210915/Bolshe-100-podrostkov-v-Kazakhstane-sovershili-suitsid-s-nachala-goda-18140343.html>
- [8] Тюшев Ю.В. Выбор профессии: тренинг для подростков СПб.: Питер, 2007. - 689 с.
- [9] Пряжников Н.С. Профориентация в школе и колледже: игры, упражнения, опросники (8-11классы).- М.:ВАКО, 2006.-С. 164-168.

References

- [1] Kazakhstan Respublikasynda Bilim berudi damytudyn 2020 - 2025 zhyldarga arnalgan bagdarlamasy. – Nur-Sultan. 2020. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
- [2] Atemova K.T. Mamandyk durys tandau – sapali white aludyn kepil. //Materials of the Republican scientific and practical conference on the topic “Radzhabov readings” held in collaboration with international participants. - Tashkent, 2023. – B.17-23.
- [3] Magomedova M. G. Professional self-determination of personality // Scientific and methodological electronic journal “Concept”. – 2016. – T. 15. – P. 26–30. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/86905.htm>.
- [4] Zeer E.F. Psychology of professional self-determination in early youth: Textbook. Allowance/E.F. Zeer, O.A. Rudey.- M.: Publishing House MPSI; Voronezh: Publishing House NPO "MODEK", 2008. - P. 236 p.
- [5] Kulagina I.Yu. Kolyutsky V.N. Developmental psychology: The complete life cycle of human development. Textbook for students of higher educational institutions. - M.: TC Sfera, 2006. -P. 154.
- [6] Rogov E.I. Choosing a profession: Becoming a professional. / E.I. Rogov - M.: VLADOS-PRESS, 2003. –P. 68.
- [7] <https://ru.sputnik.kz/20210915/Bolshe-100-podrostkov-v-Kazakhstane-sovershili-suitsid-s-nachala-goda-18140343.html>
- [8] Tyushev Yu.V. Choosing a profession: training for teenagers St. Petersburg: Peter, 2007. - 689 p.
- [9] Pryazhnikov N.S. Career guidance in school and college: games, exercises, questionnaires (grades 8-11). - M.: VAKO, 2006.-P. 164-168.